

Az árvízkárok és következményei a hullámtéri erdőgazdálkodásában.

Vízhányó László

1./ A vízkárokról röviden:

Az alföldi erdősztyep klímában végzett erdőgazdálkodás sikerének egyik meghatározója a termőhely vízgazdálkodása. A korlátozott csapadék-utánpótlás, illetve ennek szezonális jellege jelentős károsító tényezőként szerepel. A csapadékhiányból keletkező aszálykárok mindannyiunk előtt ismert problémakör. Előadásomban a többletvizek okozta károkról kívánok beszélni.

A szakirodalom három fő károkot említ:

- erózió
- belvíz
- árvíz

Az *eróziós* károk kialakulásának - amely elsősorban a talaj károsodását okozza - kiváltó oka a talaj lejtése. Mivel alföldi körülmények között szinte vízszintes talajfelülettel találkozunk, az eróziós károk kialakulásának veszélye elhanyagolható. (Esetleges rézsúk töltések oldalán.) A belvíz már jelentős károsító tényezőként lép fel a mi viszonyaink között. Kiváltó oka elsősorban az Alföld sajátos hidrológiai viszonyával függ össze. A mai alföldi mezőgazdaságilag művelt területek jelentős része a környező hegyekből eredő folyók árterét képezte. A folyószabályozások következtében kialakult újszerű helyzet a talajfejlődést is befolyásolta. A Tiszántúlon korábban keletkezett öntés-, és réti talajok a mezőségi talajok irányába fejlődtek tovább.

A talajokra jellemző az agyagásványok jelenléte, a magas kötöttség, a tömörödéssre való hajlam. A belvizek kialakulását a gyengén vízáteresztő talaj, és a víz felszíni elfolyását nehezítő közel vízszintes felület eredményezi. A mezőgazdaságilag hasznosított területek belvíz elvezetése többé kevésbé megoldott, a vízállásra hajlamos területek maradtak csak meg az erdő számára, vagy kerülnek beerdősítésre. Az ilyen termőhelyre a rendkívül nagy szélsőségek jellemzők. Csapadékos években, - ilyen volt pl.: 1998, 1999, amikor bizonyos területeken 800, sőt 1000 mm csapadék hullott - késő ősztől kezdődően akár a vegetációs idő nagy részében is tartós vízborítás volt tapasztalható. A felszíni vízborítás következtében előálló levegőtlen talajállapot elhúzódása a faállomány pusztulásához vezethet. Aszályos években a talaj kötöttsége, sokszor magas mésztartalma tovább fokozza a vízhiány káros hatását. A csapadék évi eloszlásában időszakos minimum és maximum kialakulása tovább rontja az ilyen termőhelyeken történő erdőgazdálkodás esélyeit. Rendkívül beszűkült az alkalmazható fafajok száma, -ilyen pl.: KST, MK, AK, FD, CS, ezek

felhasználásával a rossz termőhely miatt szinte kivétel nélkül gyenge záródású, rossz növekedésű véderdők hozhatók létre.

A minőségi fatermesztés színtere a folyószabályozások után kialakult hullámtéri, illetve a mentett oldalon a töltések vonalát követő, a kapilláris úton átszivárgó víz miatt mezőgazdasági termelésre gazdaságosan nem használható területek. Nagyobb folyóink az Alföld általában kevés csapadékú vidékein folynak keresztül. Itt a viszonylag alacsony mennyiségű csapadék, és a levegő csekély páratartalma miatt a folyók kiöntésével biztosított az erdő fejlődéséhez szükséges többletvíz, és az intenzív tápanyag-utánpótlás. A hullámtéri területek zömére jellemző a mozgó víz, amelyet még vegetációs időben is hosszú ideig képes elviselni a fás növényzet. A mentett oldalra a töltés alatt átszivárgó kapilláris víz, illetve a hullámtéri lefolyástalan területeken kialakuló pangóvíz levegőtlené válik, és a vegetációs időben már viszonylag rövid idejű elborítás esetén is a növényzet pusztulását okozza. A folyók áradásából keletkező vízelöntés két szakaszban a tél végi hóolvadással, esetleg a különösen veszélyes jeges ár formájában, valamint a tavasz végén, kora nyáron az úgynevezett zöldárként fordul elő. Ezek az elöntések többé-kevésbé szabályos rendben követik egymást. Idejük, és mértékük az időjárási tényezők -hó, kora tavaszi meleg esők, hőmérséklet- valamint az emberi tevékenység együtteseként alakul ki. A vízgyűjtő területek jelentős átalakításával, a gyors folyású folyóinkon, mint a Tisza felső szakasza, Körösök, Maros hirtelen lefutó, heves áradások alakulhatnak ki.

A folyók szabályozása következtében ezen áradások nagysága, és elhúzódása eltérhet a várttól. Erdészeti szempontból a hullámterek fatermőképességét a terület relatív térszíni elhelyezkedése határozza meg. A magasabb térszintben ritkábban, sekélyebb és rövidebb idejű elöntésekkel kell számolni, sokszor csak a talajvízszint emelkedését tapasztalhatjuk. Ezek a legjobb termőképességű területek, rendszerint a folyóhoz közel eső, partéli részeken található. Mélyebb fekvésben az elöntés mértéke nagyobb, sokszor elhúzódóvá válik, akár a vegetációs idő harmadát, esetleg felét is elérheti. A kisebb árhullámok is elöntést eredményeznek. Ezek a veszélyeztetett részek általában a folyótól távolabb, sok esetben a töltésepítés anyagnyerő helyei mentén a védvonalhoz közel helyezkednek el. Sajnos nem elég a hullámtéri erdőrészek egymáshoz viszonyított magasságát számításba vennünk a termőhely értékeléséhez. A folyó partépítő és romboló hatása miatt rövid idő alatt is változhat a területet fenyegető vízborítás mértéke.

Mint már említettem általában az úgynevezett élőparton találjuk a legmagasabb térszínt. A közepes, vagy nagyobb árhullámok során e mögé kerülő víz kintreked, és természetes úton gyakran nem tud visszafolyni a főmederbe. Ennek visszavezetéséről csatornák, átereszek építésével gondoskodni kell.

2./ Az árvízjáról illetve a fogalomkörbe tartozó károk jellege és károkozás szerinti osztályozása (jegesár, zöldár, pangóvízes ár).

A folyók vízjárása adta víztöbblet túlnyomórészt a gátak közrefogta ún. *hullámtérben* jelentkezik, de a talajon való átszivárgás útján a gátakon kívüli ármentett területeken is megmutatkozik. A kétféle terület között az a legfőbb különbség, hogy a hullámtérben a víz mindig mozgó jellegű (leszámítva a hullámtéren belüli lefolyástalan teknőket, zárványokat), ezért itt a vízzel elöntött fák hosszabb időn keresztül képesek elviselni a víz borítását, míg a mentett oldalon, a víz alulról érkezik a talajon keresztül, nem mozgó, hanem legtöbbször pangó jellegű, ez pedig különösen felmelegedett állapotban, igen kevés oxigént tartalmaz, ezért a fák befulladását idézheti elő. A folyók vízgazdálkodást segítő elöntései az évnél két szakaszában szoktak szabályos rendben jelentkezni. A tél végén, kora tavasszal az ún. *jeges ár* formájában, ilyenkor a hazánk területén meginduló olvadás jégzajlást idéz elő, ezért a mozgó jégtáblák az elöntött erdőkben elhelyezkedő fákat is gyakran sértik. A másik elöntési időszak a kora nyáron, tavasz végén jelentkező ún. *zöldár*. Ennek ideje akkor van, amikor a hazánkba érkező folyók vízgyűjtő területein, az Alpok, Kárpátok magasabb térszintjeiben is megindul az olvadás, ennek a vize szintén kiöntéseket okoz. Ezek a szabályos rendben érkező elöntések manapság nem mindig jelentkeznek, ennek oka többféle, többek között a Dunán, Tiszán is épített gátak és vízlépcsők, amelyek a lökészerűen jelentkező nagyvizek hatását némileg tompítják, annyira, hogy a kiöntések elmaradhatnak. De a folyószabályozások is hatnak erre. A kanyarjaitól megfosztott folyó ugyanis nagyobb esésűvé vált, ugyanaz a víztömeg gyorsabban lefolyik rajta, ezért a folyók vízjárása ennek következményeként is változott.

Erdészeti szempontból a hullámterek hasznosítása mindig annak a függvénye, hogy egy-egy elöntés vize milyen hosszú ideig tartózkodik kinn a hullámtéren. Ez a térszint magassági fekvésétől függ. A magasabb fekvésű részek rövidebb ideig tartó elöntéseket kapnak és sokszor csak talajvíz formájában jutnak csapadékot kiegészítő vízhez, míg a mélyebben fekvő térszintek vízborítottsága sokkal hosszabb ideig tart. Ezért a magassági fekvést ismernünk kell, ehhez nagynevű nyárfatermesztőnk, *Koltay György* osztályozását vesszük alapul. Eszerint megkülönböztetünk: magas, középmagas, közép mély, mély és igen mély fekvéseket. A *magas* fekvések már nem kapnak elöntést, a *középmagas* fekvések elöntési időtartama egy héttől egy hónapig terjed, de nem egyhuzamban. A *közép mély* fekvésben az elöntés a vegetációs idő hatodától harmadáig terjed, a *mély* fekvésű területek esetén az elöntés a tenyészidőszak harmadát érinti, de a felét nem haladja meg. A nagyon mély fekvésű területeken a legkisebb árhullám is elöntést okoz. A tenyészidőszak felénél hosszabb ideig tart itt az elöntés.

A fentiekből következik, hogy a termőhely feltáró erdésznek ismernie kell a hullámtér *magassági fekvését*. Ennek megismerésére több megoldás

kínálkozik. A szintvonalas térkép jól használható erre a célra, de csak akkor, ha a szintvonalak legalább félméteres pontosságúak.

3./ Az árvízkarok fahasználatokra gyakorolt hatása.

Az árvizek amennyiben viszonylagosan előre jelezhetőek -és ez az utóbbi időben az informatikának és az előrejelzéseknek köszönhetően viszonylag időben történik- kevés közvetlen kárt tudnak okozni. Ugyanis az ár levonulása előtt néhány nappal, esetleg héttel a faanyag mentését és mentett oldalra történő kiszállítását viszonylag rövid idő alatt el lehet végezni, vagy a nem mozgatható készletek lekötözését időben meg lehet oldani. Ritkán természetesen nagyon gyorsan érkező a víz előltheti a vágásterületet, vagy a készletezési helyet, s a fát elsodorhatja, ami azonnali közvetlen anyagi kárral jár, s természetesen lehetséges olyan mértékű elöntés is, mint pl. az utóbbi két évben előfordult, hogy a lekötött faanyagot is el tudja sodorni. Közvetlen károkozasként a legnagyobb károkozás a fahasználatok terén a már sok helyen egyébként is védett, és ezért egy leszűkített időben végezhető a fakitermelés. Fenti tényezők a már egyébként is szűk intervallumot tovább csökkentik. Kárt okozva evvel a fapiacra jutásának időbeni és térbeni tervezhetőségében és megvalósíthatóságában. Valamint nem beszélve a vállalkozói és vevői visszamajorokról. Megemlíthető a károsított -hosszú ideig vízben lévő- fa értékesítési veszteséges. Választéktól függően akár 50%-os árcsökkenés is tapasztalható az értékesítés terén.

4./ Az árvízkarok erdőművelésre gyakorolt hatása

Az erdősítésekben alapvetően kétféle kártípussal találkozunk. Ezek az úgynevezett *minőségi kár*, amikor a kár nem jár az egyes facsometék közvetlen pusztulásával, csak visszaveti azt a növekedésben. Ilyen károkat általában pótlólagos ápolási munkával (pl. visszavágás) helyre tudunk állítani. Minőségi kár a növekedés visszamaradása, vagy a betegségekre való hajlam növekedése, az ilyen károsodások után a másodlagos fertőzések megjelenése. Természetesen további problémákat vet fel a vízzel csak kis mértékben borított területek megközelítése, vagy azon végzett munka is. Továbbá a minőségi kárból eredő és a műszaki átvételek során realizált készülségi fok mindenképpen kisebb árbevételt jelent, aminek azonnal érezhető, és azonnali pénzügyi hatásai vannak. A károk azonban legtöbbször együttesen jelentkeznek (mennyiségi, minőségi kár). Természetesen ennek mértéke nagyban függ a vízzel borítottság időtartamától, illetve az évszakhoz kötötten a víz hőfokától is.

Bár a fenti kategorizálás alapján sokféle vízkárról beszélhetünk, mégis a két legsúlyosabbat kiemelném:

- a jeges ár
- valamint a pangóvízes zöldár.

A másik, ennél súlyosabb kártípus az úgynevezett mennyiségi kár, amikor a csometék elpusztulnak. Ennek helyreállítása csak az erdőrészlet pótlásával,

esetleg újraerdősítésével lehetséges. A továbbiakban a közelmúltban a Tisza hullámterén előfordult erdősítési károkat részletezem a kiváltó ok szerint csoportosítva, időrendi sorrendben:

a./ Jégkár

Ez akkor fordul elő, ha a hullámteret viszonylag sekély víz önti el, ami a nagy téli hideg miatt vastagon befagy. Ebben az esetben, ha áradás következik be, a jég a vízszint emelkedés hatására a lefagyott fák kérgét folsérti, fiatalos esetén tövestől kitépi. Ez a kártípus rendszerint az állományt teljesen tönkreteszi, újraerdősítés szükséges a kár helyreállításához.

Ha a vízszint csökkenni kezd, a törzsekre fagyott jégréteg teljes súlya a faállományra nehezedik. Rudas kornál fiatalabb állományokban a törzsek lehajlanak a jég súlya alatt, sőt esetenként ketté is törheti azokat. Ez a kártípus fiatalosok esetében visszavágással korrigálható. Azonban a rudaskort elért állomány esetében a visszavágás technikailag nem megoldható, szakmailag nem helyénvaló. Így ez esetben, ahogy a gyakorlat mutatja 100%, azonban csak újraerdősítéssel hozható helyre a kár.

b./ Jeges ár

Tél végén a jégtakaró széttöredezésekor keletkezik, elsősorban a folyómeder közvetlen közelében okoz kéregsérüléseket. Rendszerint a keletkezett sérülés természetes úton gyógyul, de a faanyag károsodását eredményezi.

c./ Zöldkár

Ez az áradás már vegetációs időben fordul elő. Abban az esetben, ha az elborítással fenyegetett állomány nem hajtott ki az áradás megérkezéséig, és az viszonylag gyorsan levonul, semmilyen kárt nem okoz, sőt a többletvíz javítja a fák növekedési esélyét. Igazán veszélyes akkor, ha rügyfakadás után érkezik. Ha a csemetét teljesen ellepi, a lombzat elvesztését okozza, általában az erdősítés pusztulásával jár, rövidebb előntésnél a csemeték töről kihajtanak. Ha csak részben borítja el a csemetét, annak szabadon álló csúcsrésze rendkívül erős növekedésnek indul. A nagy víztartalomtól fellazuló rostok, a különösen nagy méretű lombzat súlya alatt meghajlanak. Szerencsés esetben a csúcshajtás részben lehajlik, ami a következő évek során enyhe kard alakú törzset eredményezve kiegyenesedik. Szélsőséges esetben, különösen ha ez az időszak erős szelekkel esik egybe a csúcshajtás letörik. Ilyenkor valamelyik oldalhajtás veszi át a szerepét, ami súlyos alaki hibaként rontja a faanyag értékét.

Amennyiben a tartós előntés egy laza talajszerkezetbe ültetett viszonylag nagyméretű csemetén megáll, úgy az állékonysága a csemetének annyira lecsökkenhet, hogy szél nélkül, saját lombja súlya alatt elfeküdhöz. Ebben az esetben amennyiben még a laza talajon sikerül a munkát elvégezni, visszaállítható, kikarózható a csemete, de mint a gyakorlat mutatja, nagyon sokszor nem megközelíthető a terület, és a további gépi művelés során

megsérülnek, vagy elpusztulnak a csemeték. Az eddig felsorolt biotikus károk is jelentős problémát okoznak, de rendszerint kisebb területegységen hatnak. Nagyobb összefüggő pusztulást az árvíz után visszamaradó, pangó vizek okoznak. Ezek a kora nyári időszakban felmelegedve levegőtlené válnak, amit hosszú ideig egyik erdei fafajunk sem képes elviselni. A már az előadásom elején említett térségszint szerinti osztályozás alapján elmondható, hogy a közép- és a mély fekvések esetén a pangóvíz mint potenciális kárveszély lehetősége főleg kisméretű csemeték esetén igen gyakori. Az utóbbi néhány év megváltozott fafajpolitika irányelvei, így a főleg védett területeken előírt, illetve preferált Hazai Nyár sarjztatások, illetve különféle Hazai Nyár felújítások ezt nehezen tűrik.

5./ Ökonómiai és ökológiai hatások.

A fent említett és vázolt problémának a gazdálkodásra gyakorolt hatásán túlmenően súlyos ökológiai negatív hatásai is lehetnek. Mivel a hullámtér már eleve egy mesterséges környezet, élettér, melyen a kialakult erdőtársulások, szukcessziók sokszor az ember segítségével nélkül nem öfenntartóak az abbiotikus és biotikus károk, az ezen utóbbi közül az árvíz kár jelenti a legnagyobb környezetalakító hatást. Itt utalok elsődlegesen a talajok kialakulására, a hidrológiai viszonyokra.

Tehát az ökológiai hatások összetetten és árvíz kár egymásra hatásukon keresztül értelmezhetők. Természetesen az árvizek jelenléte a hullámtereken természetes, és az ezen a helyeken kialakult biocinózusnak összessége alkalmazkodott hozzá.

Külön ki kell térnünk az erdőművelésben jelentős problémákat okozó betelepített fafajok, amelyek a töltések által megváltoztatott vízborításhoz jobban alkalmazkodtak, mint a hazai fafajok. Ilyenek például a Zöldjuhar, a Gyalogakác, az Amerikai Kőris. Ezek elsősorban azokon a területeken okoznak jelentős konkurenciát és ezzel együtt erdőművelési többletköltséget, amelyek a pangóvízre való hajlam miatt felújítási problémákkal terheltek. A jobb alkalmazkodás következtében egyre nagyobb területet hódítanak el, ellenük csak szakszerű erdőművelési beavatkozással védekezhetünk.

A korábban leírt természetes szukcessziót ezen fafajok előfordulása számunkra mind gazdaságilag, mind a természeti értékének védelme miatt kedvezőtlen irányba befolyásolják. Leszögezhetjük, hogy folyóvizeink töltésekkel szűk hullámtérbe szorítva a szakirodalomban leírt természetes fejlődési irányokat időszakos magas vízállásokkal megváltoztatják. Ezen hatások miatt a hullámtéri területek jelentős részén a számunkra ökológiailag egyaránt hasznos erdőtársulások emberi beavatkozások nélkül nem fenntarthatók.

Természetesen gazdasági társadalmi és nem utolsósorban részvénytársasági érdek a megfelelő és jó szintű gazdálkodás az arra gazdaságilag indokolt területeken. Az eredményes és hatékony gazdálkodás minden gazdasági egységnek alapvető követelménye a tulajdonviszonyoktól

függetlenül. Az utóbbi néhány év csapadékos illetve rapszodikus jelentkező árvizei néhány a hullámtéren nagy területen gazdálkodó kezelőt (tulajdonost) nagyon súlyos károkkal érintettek. A károk helyreállítása illetve a törvényből eredő kötelezettségek szinte azonnali helyreállítási munkát követelnek, ennek forrás oldala nem mindig biztosított.

Bár az idei év kárenyhítése nagyon sok munkát fedez, azonban összességében nézve mégis a károk töredékét fedezi. A költségek amúgy is jelentős művelési többletköltséggel küszködnek, így a pótlólagos források megteremtése nagy terhet ró rájuk.

6./ A kárelhárítás illetve speciális lehetőségei a kár megelőzésére.

Túl azon, hogy az árvíz mint természeti káresemény előre nem tervezhető, alakulása csak ideig-óráig befolyásolható, csak azokra a tényezőkre térnek ki, melynek ráhatásával befolyásolni tudjuk a kár mértékét.

Ezek elsődlegesen:

a./ állományszerkezet kialakítása (vízügy mint hatóság részéről törvényi előírás)
b./ műtárgyak, átereszek, zsilipek folyamatos karbantartása, a víz levonulásának segítése. Szükségviztárolók megfelelő időben való alkalmazásának lehetősége.

Természetesen a fentiek mellett nagyon fontos a gyors információ, még a kritikus helyzetet megelőző időben. Hiszen bizonyos mentési munkálatoknál, jellemzően a faanyag mentésénél néhány napos pontos előjelzés is sokat segíthet.

a./ Állományszerkezet kialakítása:

Figyelemmel kell lenni a vízügyi szempontok mellett a vízlefolyás minél gyorsabb tételére. (Itt jegyzem meg, hosszú vízlefolyásnál, valamint közép magas vízállásnál kisebb áradásnál az esetleges száraz időben a műtárgyak szerepe a vízmegtartás a fontos.) Nemesnyár állománynál az általánosan elfogadott erdősítési tőszámnál nagyobbabtn kell alkalmazni, hogy az esetlegesen előforduló jégkárok, valamint pangóvízes áradások esetén a kár mértéke kisebb legyen. Az emelt tőszám esetén mérsékelt károk helyreállítására nem kell pótlást végezni, a magasabb erdősítési tőszám 20-30 %-os káreseménynél még biztosítja a kellő szóródás mértékét pótlás nélkül is. Árvizek által veszélyeztetett területeken víztűrő fafajok ültetése célszerű.

Szeged, 2000. november 06.

Vizhányó László